

Marzena Matla

Streszczenie: Lenka Řezníková, Miloš Řezník, Granice i tożsamość w czeskim kontekście historycznym (historiograficznym)

Historia Slavorum Occidentis 2(5), 155-158

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Streszczenie: Lenka Řezníková, Miloš Řezník, *Granice i tożsamość w czeskim kontekście historycznym (historiograficznym)*

Problem tożsamości jest problemem granicy, oba pojęcia są ze sobą nieodłącznie związane, co przejawia się w dyskursie ostatnich dwóch dekad. Dyskurs ten dotyka również współczesnej historiografii, która swą epistemologiczną misję opiera na historyzacji i historycznej relatywizacji obu konceptów. Nie jest to zjawisko nowe, historiografia pracuje z tymi pojęciami już od początku XIX wieku, jednak nie od początku traktowano te terminy jako narzędzia analizy historycznej, w większym stopniu były bowiem przedmiotem praktyki politycznej, przy czym czynnikiem ograniczającym była też wzajemna izolacja obu pojęć. Wprawdzie w wieku XX nastąpiło na ich podstawie pogłębienie tematyki szeregu zjawisk, procesów i praktyk społecznych, choć istotna zmiana i likwidacja części owych ograniczeń wiązać się będzie dopiero z końcem XX i początkiem XXI wieku. Również w historiografii czeskiej ostatnich dekad oba pojęcia i związane z nimi obszary tematyczne, choć nie były to problemy wiodące i nie powstały tu jakieś zasadnicze monografie ujmujące szerzej problem, znalazły się w polu zainteresowania, dotykają bowiem problemów, które są dla współczesnej historiografii charakterystyczne tak z punktu widzenia tematycznego, metodycznego czy kategorii współczesnego myślenia historycznego. Natykają się na nie nawet tradycyjne historyczne obszary badań, jak chociażby biografistyka historyczna.

Od pierwszej dekady XXI wieku w środowisku czeskim rozwijają się zorganizowane, koordynowane i wzajemnie koherentne prace, przejawiające się aktywnością nie tylko w obszarze badawczym, ale i na polu kształcenia historycznego, transferu wiedzy i współpracy międzynarodowej. Historiografia czeska wkroczyła do międzynarodowej komunikacji naukowej często nawet w roli koordynatora. Tu wspomnieć trzeba rolę praskiego Seminarium historii powszechnej i porównawczej (FFUK) w programie europejskim CLIOHRES, z wieloletnią koordynatorską rolą w sekcji *Granice i tożsamość*.

Nie sposób jednoznacznie stwierdzić, że czeska historiografia miała w ten europejski dyskurs swój własny wkład w postaci specyficznych, „czeskich” perspektyw – poza włączeniem czeskiego materiału i czeskiego rozumienia pojęcia tam, gdzie było swoiste, raczej stanowiła integralną część dyskursu europejskiego, bez akcentowania czeskiej proveniencji, na co wpływ miał zapewne fakt, że opierała się na historii powszechnej i porównawczej.

Obok internacjonalizacji podkreślić trzeba interdyscyplinarność badań historycznych, nawiązujących do geografii, etnologii, antropologii, socjologii czy literaturoznawstwa. Nowe wkroczenie pojęcia granic i tożsamości w refleksji europejskiej ożywiło również reagujący na nie dyskurs czeski. Jakkolwiek tematy te w latach 90. XX wieku i później nie były jakąś nową kategorią myślenia historycznego, to jednak zyskały nowe konotacje w związku z tym, że zmieniał się sposób ich traktowania. Jedną z przesłanek stały się wyzwania postmodernistyczne – w sensie postmodernistycznych perspektyw i krytycznych odpowiedzi na nie.

W pewnym uproszczeniu można stwierdzić, że szczególnie lata 90. XX wieku przynoszą w cywilizacji zachodnioeuropejskiej rozpad obowiązujących systemów wartości bądź przynajmniej ich relatywizację w duchu pluralistycznym, co prowadziło do relatywizacji ich siły normatywnej: rozpadały się czy osłabiały kolektywne tożsamości oraz formy przynależności i lojalności w ogóle, systemy wzorów zachowań, dotychczasowe formy legitymizacji społecznej i obecnych narratywów (w tym historycznych). Relatywizacja wiodła więc do nasilenia refleksji kategorii i mechanizmów, na których zjawiska te opierały się czy do ogólnych uwag o ich społecznej kohezji czy funkcji. W Europie Środkowej zjawiska te były tym silniejsze, że zbiegły się z dynamicznymi przemianami społecznymi.

To wszystko przyczyniło się do podważania podstaw tożsamości zbiorowej i rekonstrukcji praktyk społecznego wykluczenia czy włączenia, wskazując potrzebę bardziej elastycznych definicji, prowadząc do powstawania nowych konceptualnych konfiguracji. Z tym też mamy do czynienia przykładowo w dyfuzyjnym pojmowaniu narodowej tożsamości i nacjonalizmu od lat 90., oscylującym między afirmacją narodu jako wartości i jego marginalizacją.

Jednocześnie w obszarze dyskursu społecznego można zauważyć zmiany, pojawianie się nowej problematyki, jak chociażby „zanikanie” granic politycznych w Europie w związku ze zmianami systemów rządów, integracją europejską, strefą schengen itd. Rozpad państw, zmiany granic, konflikty powodowały renesans zainteresowań o granice w sensie tradycyjnych dziejów politycznych i historii dyplomacji, dalej pytania o zmiany funkcjonalności granic i ich postrzeganie w przeszłości, przy czym historiografia powieliała drogę innych nauk społecznych i kulturoznawczych, zajmujących się podobnymi zjawiskami (socjologii, antropologii, etnologii, ale i geografii kulturowej). Interdyscyplinarność historiografii zaczęła też powodować pe-

wien sceptycyzm wobec makrohistorii i wielkich opowieści, skłaniając ku indywidualizacji jako zasadzie epistemologii historycznej, przygotowanej już mikrohistorią, a uwieńczone postmodernizmem i antropologią historyczną.

Nowa historiograficzna tematyzacja granic, rozwijająca się od lat 60. do 90. XX wieku, przejawiała się w kolejnych dekadach również w historiografii czeskiej i w zagranicznej historiografii odnoszącej się do dziejów Czech. Granice łączyły się z problematyką tożsamości zbiorowych w sensie imaginatywnym i społeczno-historycznym. Granica była identyfikowana jako funkcja kolektywnego określania/definiowania, konfigurator procesów wykluczania i włączania. Na tym tle pojęcie granicy spotkało się z pojęciem tożsamości zbiorowej jako dwa powiązane podmioty. Jednocześnie w historiografii następowało odejście od geograficznie pojmowanej przestrzeni na rzecz ogólnych modeli rozgraniczania, gdzie granica stawała się kognitywnym narzędziem organizacji społeczeństwa. Przestrzenny dyskurs wobec znacznej stabilności granic czeskich zdawał się bowiem wyczerpany. Powrót „przestrzeni” do dyskusji o granicach wiązał się z końcem lat 90. XX wieku, stając się jednym z paradygmatycznych dominant dyskursu naukowego, przy czym nastąpiła zmiana w jej pojmowaniu – „przestrzeń” zaczęła być postrzegana jako produkt społecznych interakcji i społecznego działania. W ten sposób granica (w nawiązaniu do socjologii przestrzeni i G. Simmela) staje się odbiciem społeczeństwa, które wpisuje w przestrzeń swoje oblicze (kształt), co z kolei implikowało – w nowym kontekście teoretycznym – pytania o to, na ile granice są „naturalne”, na ile zaś stanowią projekcję konkretnych historycznie i kulturowo zmiennych stosunków społecznych.

Tym sposobem koncept granicy oscylował między społeczeństwem a przestrzenią; z jednej strony była pojmowana jako pewien typ uwarunkowanej społecznie fikcji, z drugiej nowego znaczenia nabrała topograficzna semantyka granicy, która – odsuwając doraźnie aspekty geograficzne i polityczne – zdradzała znaczny potencjał w zakresie procesów tworzenia tożsamości. Ważnymi aspektami tych przemian było rozszerzenie zainteresowania granicami o nowe powiązane kategorie: przestrzeń graniczna, pogranicze, które też znalazły odbicie w historiografii czeskiej. Jakkolwiek bowiem pojęcie pogranicze (w różnych znaczeniach) obecne było od XIX–XX wieku, to jednak impulsy badaczy zagranicznych odegrały tu ważną rolę. Innym komponentem nowych tematyzacji jest instrumentalizacja regionów pogranicznych z perspektywy centrum w związku z polityką tożsamości, które jednak w czeskiej historiografii jest dopiero inicjowane (w tym kontekście tematyzacja

niemieckojęzycznych regionów pogranicznych w czeskich wyobrażeniach ojczyzny czy tzw. „nasze mniejszości” w czeskim narodowym i politycznym dyskursie).

Osobnym obszarem historycznej tematykacji granic i tożsamości jest mikrohistoryczne i historyczno-antropologiczne zainteresowanie życiem zwykłych, „małych ludzi” w przeszłości, co często wykazuje pokrewieństwo z socjologicznym i etnologicznym badaniem pogranicznych lokalnych społeczności. W czeskim kontekście w powiązaniu z tym doszło do zastosowania metodyki *oral history* i socjologiczno-etnologicznych wywiadów, odnoszących się np. do kwestii wysiedlenia Niemców, powstawania nowych społeczności w obszarach pogranicznych czy życia codziennego na pograniczu, co może być szczególnie produktywne w nawiązaniu do konceptu pamięci kulturowej czy to zbiorowej, czy indywidualnej.

Historyczno-antropologiczne podejście do problemu granic i światów życia, zwłaszcza w zakresie problemów kognitywnych, ma dla stosunku granice-tożsamość to zasadnicze znaczenie, że obok kolektywnych tożsamości wprowadza temat tożsamości personalnej aktorów historycznych.

Tak pobieżnie zarysowane tło pokazuje, że problematyka związana z pojęciami granicy i tożsamości w odniesieniu do dziejów Czech jest w historiografii czeskiej wprawdzie wciąż jest w fazie początku, jednak rozwija się dynamicznie; jest napiętnowana długą tradycją, a mimo to wykazuje szereg innowacyjnych efektów; wprawdzie nie stanowi przedmiotu badań szerokich grup badaczy, a mimo to jest polem bogatym i różnorodnym. Problematyce tej została poświęcona odrębna sekcja na X zjeździe historyków czeskich, przy czym zaproszeni referenci z jednej strony mieli reprezentować internacjonalizację tych badań w stosunku do czeskiego kontekstu, z drugiej zaś ukazywać różne metodyczne i konceptualne sposoby postępowania, różne stopnie i formy aplikacji owych konceptów, jak i różne metody pracy nad dziejami, od historii pojęć i studiów teoretycznych przez badania empiryczne, po organizację pracy naukowej, aspekty dydaktyczne i kulturę historyczną.